

A Gurlitt-ügy

Egy rejtegetett gyűjtemény utóélete

SÍPOS LÁSZLÓ

Gropius Bau, Berlin, 2018. IX. 14. – 2019. I. 7.

A Cornelius Gurlitt (1932–2014) által rejtegetett műkincsek esete nemzetközi szenzációt keltett. Az idős férfi 2010-ben Münchenből Zürichbe utazott, mikor a bajor vámhatóság emberei ellenőrizték. Aktatáskájában három darab üres borítékot találtak, majd mikor még aznap este Németország felé tartott, az egyik borítékból kilenc-ezer euró készpénz került elő.¹ Gurlitt bevallotta, hogy a pénz egy Kornfeld nevű svájci műkereskedőtől származik, majd adócsalás és sikkasztás gyanúja miatt nyomozás indult ellene. Később kiderült, hogy Gurlitt münchen-schwabingi otthona a II. világháború idejéből származó időkapuszulát² rejt: egy olyan, több mint ezer darabból álló műgyűjteményt, melynek nagy részét a náciak rabolták el korábbi tulajdonosaiktól.

Cornelius Gurlitt 1932-ben született Hamburgban. Életét a műtárgyak bűvkörében töltötte: előbb művészettörténetet tanult, majd festményrestaurátori oklevelet szerzett. Szülei halála után visszavonultan „tengette” napjait „élete szerelmével”,³ az apja által hátrahagyott hatalmas műgyűjteménnyel, hogy aztán 2012 elején lakása egyik sarkában ülve nézze végig, ahogy az augsburgi ügyészség elszállíttatja a tárgyakat, melyek létezését egy életen át próbálta eltitkolni.⁴

Az ügyet 2013 novemberében a Focus magazin hozta nyilvánosságra. A Gurlitt által őrzött anyag kutatását a nemzetközileg elismert szakemberekből álló Schwabinger Kunstfund munkacsoport kezdte meg, a művek származásának felderítése a német kormány által felállított Schwabing Art Trove Taskforce feladata lett.

Miután 2014 februárjában salzburgi lakásából 238 további alkotás került elő, Gurlitt beleegyezett, hogy a megbízott munkacsoport kutatásokat végezzen, és a bizonyítottan a náciak által eltulajdonított tárgyakat az 1998-as washingtoni szerződés értelmében restituálja,

OTTO DIX: *Leány*, akvarell, színes ceruza, átlátszatlan, karcolt papíron, 52,2×35,5 cm

Kunstmuseum Bern, HUNGART © 2018

majd még ugyanebben az évben elhunyt. A halála utáni napon a Stiftung Kunstmuseum Bern bejelentette, hogy Gurlitt egyedüli örökösként a múzeumot jelölte meg. Unokatestvére, Uta Werner megtámadta a végrendeletet, mondván: Gurlitt előrehaladott kora miatt nem volt beszámítható. A müncheni bíróság a keresetet egy évvel később elutasította.

A Gurlitt család több tagja is szorosan kötődött a képzőművészethez. Cornelius Gurlitt dédapja, Louis Gurlitt (1812–1897) dán tájképfestő, szintén Cornelius nevű nagyapja építész volt. Az utóbbi egyik testvére, Fritz műkereskedő, akinek galériájában 1920 októberében Nemes Lampérth József Moholy-Nagy Lászlóval

AUGUSTE RODIN: *Guggoló*, 1882 körül, márvány, 33,5×27,5×18 cm
Kunstmuseum Bern

állított ki.⁵ Nagynénje, a fiatalon elhunyt Cornelia Gurlitt expresszionista festőművész lett, művei a kiállításon is szerepelnek.

Cornelius apja, Hildebrand Gurlitt (1895–1956) művészettörténészként az avantgárd szakértője volt, a zwickau múzeum igazgatói székéből az expresszionizmust bemutató kiállításai miatt 1930-ban távoznia kellett, műkereskedőként viszont a nemzetiszocializmus szolgálatába állt: részt vett az Entartete Kunst („elfajzott művészet”) műveleiben és Hitler tervben maradt linzi múzeuma műtárgyainak beszerzésében.

A tárlaton látható művek provenienciái arról tanúskodnak, hogy a gyűjtemény nagy része a németországi múzeumok 1937–38-ban elfajzottnak bélyegzett és lefoglalt anyagából került ki, vagy származásukat a mai napig homály fedi. Ez utóbbiak nagy valószínűség szerint a német „Raubkunst” kategóriájába esnek, azaz olyan képzőművészeti alkotások, melyektől a nemzetiszocialisták fosztották meg tulajdonosaikat Németországban és a II. világháború alatt megszállt területeken.

1939. június 30-án a svájci Fischer Galéria 125 darab, német múzeumokból származó elfajzottnak ítélt alkotást aukcionált. Hildebrand Gurlitt ezen az árverésen négy művet vásárolt (többek között Otto Mueller egy képét, melyet később visszajuttatott Németországba).⁶ Az árverés legkeresettebb darabja, Vincent van Gogh egy 1888-ból származó, Gauguinnek

dedikált önarcképe a Harvard Egyetemhez tartozó Fogg Múzeumba került. Jó néhány művet Gurlitt közvetítésével svájci intézmények vettek meg, például Franz Marc *Állatsorsok*, Lovis Corinth *Ecce homo* vagy Kokoschka *A szél menyasszonya* című, Alma Mahleret ábrázoló képét, melyek ma a bázeli Kunstmuseum tulajdonát képezik.⁷

A Gropius Bau felvázolja Hildebrand Gurlitt karrierjének fordulóit, de a tárlaton több korábbi műtárgytulajdonos – elsősorban zsidó származású műgyűjtő és műkereskedő – sorsának alakulását is nyomon követhetjük.

THOMAS COUTURE: *Egy fiatal nő portréja*, 1850–1855, olaj, vászon, 73,5×60 cm

A berlini kiállítást a témában két másik előzte meg: Bernben az *Elfajzott művészet – elkobzott és értékesített*,⁸ Bonnban *Az NS-műkincsrablás és következményei*⁹ alcímmel.

A berlini kiállítást a bonni Bundeskunsthalle munkatársai, Agnieszka Lulińska művészettörténész és Rein Wolfs, a múzeum főintendánsa rendezték. A közönség elől több évtizeden át rejtve maradt művek – festmények, grafikák és szobrok – több művészettörténelmi korszakot és stílust mutatnak be a reneszánsztól az expresszionizmusig, Dürertől Monet-ig, Cranachtól Kirchnerig. Nagy számban találunk olyan alkotásokat, melyek származására nem derült fény, mert a rájuk vonatkozó dokumentumok elkallódtak, vagy azokat az „Aktion Entartete Kunstba” bevont kereskedők tudatosan tüntették el. A művek

fotó: David Ertl, © Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH

fotó: Mick Vincenz, © Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH

Foto: Mick Vincenz © Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH

PAUL SIGNAC: *Quai de Clichy*, 1887, olaj, vászon, 46×65,5 cm

mellett számos eredeti dokumentumot és korabeli fényképet is láthatunk. Ezek mellett minden teremben nyomon követhetjük egy-egy olyan műgyűjtő, műkereskedő vagy művész sorsának alakulását, aki származása vagy a nemzetiszocializmussal való szembenállása miatt ment tönkre.

A kiállítás elején a Brücke expresszionistáinak (Ernst Ludwig Kirchner, Max Pechstein, Erich Heckel, Otto Mueller) és a Dresdner Sezession 1919 (Otto Dix, Conrad Felixmüller) művei szerepelnek, de itt láthatóak Cornelia Gurlitt grafikái is. Hildebrand Gurlitthoz különösen

közel állt az expresszionizmus: tizenegy éves korában anyjával látogatott el az első Brücke-kiállításra.

A gyűjteményben kiemelt szerepet játszottak az északra származó alkotók munkái. Edvard Munch, Emil Nolde és Ernst Barlach műveit Goebbels a 30-as évek elején az északi népies expresszionizmus megnyilvánulásaként igyekezett definiálni, 1937-ben viszont már Munch nyolcvankettő, Barlach hétszáz, míg Nolde több mint ezer művét nyilvánították „degeneráltak”. A szintén ebben a szekcióban látható Dürer- és Holbein-metszetek a náciak szemében kultikus fontossággal bírtak.

Otto Dix és Georg Grosz első-sorban a háború borzalmaival

és a nagyváros torz valóságát bemutató, karikatúraszerű képeik miatt kerültek tiltólistára – amúgy a 20-as években megjelent publikációiban Hildebrand Gurlitt mindkét művésszel szimpatizált. Az 1898-ban alapított Berliner Secession körébe olyan művészek tartoztak, mint Lovis Corinth, Max Liebermann vagy Käthe Kollwitz – Gurlitt a német modernnek előfutáráiként tekintett rájuk. Műveik Dix és Grosz grafikáinak szomszédságában találhatóak.

A kiállítás kitér Hildebrand Gurlitt származására is: bár apai nagyanyja miatt az 1935-ös nürnbergi törvények értelmében „Jüdischer Mischling”¹⁰-nek számított, kitérő kapcsolatai révén a háború alatt is folytatni tudta műkereskedelmi tevékenységét, és igyekezett hasznot húzni az időközben kialakult helyzetből. Olyannyira, hogy idővel a „Sonderauftrag Linz”¹¹ főszereplőjévé lépett elő: az ő

Foto: Mick Vincenz © Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH

MAX BECKMANN: *Zandvoort Strandcafé*, 1934, akvarell, gouache, papír, 49,8×64,8 cm
Kunstmuseum Bern, HUNGART © 2018

IFJ. LUCAS CRANACH MŰHELYE: *A gyermek Krisztus a fiú Jánossal*, 1540 (?), tempera, olaj tölgyfán, 35,3×25,6 cm
Kunstmuseum Bern

Foto: Mick Vincenz © Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH

feladata volt a műtárgyak beszerzése a Führer tervezett linzi múzeumába. 1941 és 1944 között legalább háromszáz műtárgyat vásárolt 9,8 millió birodalmi márka értékben.

A háború után a Gurlittnál talált tárgyak az Egyesült Államok hadseregének ellenőreihez kerültek. A kereskedő megsemmisítette adásvételi szerződéseit, írásba adta, hogy a művek korábban nem álltak zsidó tulajdonban, és nem külföldről származnak, majd a nemzetiszocialista politika áldozatának nevezte magát, így a művek legnagyobb részét visszakapta. Karrierjét a Harmadik Birodalom bukása sem törte ketté: 1947-ben újra Feininger-, Schmidt-Rottluff-, Nolde- és Beckmann-műveket adott el, 1953-ra pedig már semmi sem emlékeztetett homályos múltjára: a Frankfurter Allgemeine Zeitung a nemzetiszocializmus alatt száműzött német művészek védelmezőjeként tekintett rá.¹²

2012-es megtalálása óta a gyűjteményből Charles Dominique Joseph Eisen két, Augustin de Saint-Aubin és Anne Vallayer-Coster egy-egy rajzának eredeti tulajdonosát sikerült azonosítani – a művek korábban a párizsi Deutsch de la Meurthe¹³ család birtokában voltak, most Cornelius Gurlitt 2012-ben elhunyt húga, Benita Renate Gurlitt lakásából kerültek elő. A mai napig négy mű tért vissza eredeti tulajdonosainak leszármazottaihoz: Max Liebermann *Két lovas a vízparton* című képe, Henri Matisse *Ülő nő* című munkája, Adolf von Menzel egy rajza és Camille Pissarro egyik festménye. A „degenerálttá” nyilvánított alkotások a német törvények szerint továbbra is a Gurlitt család tulajdonát képezik, mivel ezek eredetileg közintézményekből származnak.

A korábbi tulajdonosok legnagyobb részének kiléte máig ismeretlen, és az Endlösung hatékonysága miatt valószínűleg az is marad.

Jegyzetek

- 1 <https://www.srf.ch/kultur/kunst/wochenende-kunst/der-fall-gurlitt-die-chronologie-eines-kunst-krimis>
Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 13.
- 2 <https://www.ksta.de/kultur/bonn-alles-ist-verda-echt-ig-27872636>
Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 17.
- 3 Özlem Gezer: Gespräche mit einem Phantom. *Der Spiegel*. 2013. november 18.
- 4 <http://www.spiegel.de/einstages/cornelius-gurlitt-die-liebe-seines-lebens-spiegel-reportage-von-2013-a-1141018.html>
Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 26.
- 5 http://artmagazin.hu/artmagazin_hirek/wanted-berlin.3536.html?pageid=119
Utolsó megtekintés: 2018. szeptember 26.
- 6 Georg Kreis: Die Schweiz – Markt oder Drehscheibe? In *Bestandsaufnahme Gurlitt*. Kunstmuseum Bern und Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH, 56.
- 7 Ruth Heftrig, Olaf Peters, Ulrich Rehm: *Alois J. Schardt*. Ein Kunsthistoriker zwischen Weimarer Republik, „Drittem Reich“ und Exil in Amerika (Schriften zur modernen Kunststoriographie, Band 4). Akademie, Berlin 2013, 98.
- 8 „Entartete Kunst“ – Beschlagnahme und verkauft
- 9 „Der NS-Kunstraub und die Folgen“
- 10 keverék zsidó
- 11 „Linzi különleges megbízatás“.
- 12 Georg Kreis, i. m. 65.
- 13 Henry Deutsch de la Meurthe (1846–1919) iparmágnás, a korai repülőgépteknika támogatója volt.

EMIL NOLDE: *Széles, felhős táj*, akvarell, japán papír, 34×48,3 cm
Kunstmuseum Bern

CORNELIA GURLITT: *Cím nélkül (Két nő)*, barna tinta, akvarell, papír, 19,8×28,6 cm
Kunstmuseum Bern

EMIL NOLDE: *A Fischer gyerekek*, 1926, színes litográfia, kaparásos technika japán papíron, 66,8×86,3 cm, Kunstmuseum Bern